

GÜNÜMÜZ TÜRK DİLLERİ VE SÖZLÜKLERİ EK: HALAÇÇA VE SALARCA HAKKINDA BİR KAÇ SÖZ

Mehmet ÖLMEZ

Kebikeç'in 6. cildinde tarihî dönem Türk dillerini ele alan sözlükler hakkında kimisi uzun, kimisi de kısa sayılabilecek bilgiler verilmişti. Bu ciltte ise günümüz Türk dilleri aynı açıdan ele alınmaya çalışılmıştır. Yüzyılın başında günümüz Türk dilleri üzerine iki dilli sözlükler neredeyse yok denecek kadar azdı. Yüzyılın ikinci yarısından sonra ise iki dilli sözlüklerin sayısı hızlı bir artış kaydeder. 1980'li yıllardan itibaren hemen her dilin kendi açıklamalı sözlüğü yayımlanmaya başlanmıştır. Tabii bu konuda kimi dillerin açıklamalı sözlükleri daha gerilere gitmektedir. Bugün ise sözlüğü, sözvarlığı ortaya konmamış bir Türk dilinin hemen hemen kalmadığını söyleyebiliriz. Aynı grupta yer aldığı dillere göre lehçe ya da ağız konumundaki kimi Türk dillerinin dahi 1990'lı yıllardan sonra sözlükleri yayımlanmaya başlanmıştır. Eski Sovyetler Birliği'nde nüfusları öteki Türk halklarına göre fazla olanların dillerine, Rusçadan Kazakçaya, Özbekçeye, Tatarcaya, Kırgızcaya, Türkmençeye, Azeri Türkçesine hukuk, tıp,

sanat, matematik, dilbilimi, kimya, fizik vb. şekilde öteki bilim dallarının sözlükleri hazırlanmıştır.

Kebikeç'in bu sayısında Türkçe ile ilgili sözlüklerin yanı sıra öteki Türk dilleri hakkında da değişik kaynakçalar yer almaktadır. Meslektaşımız N. Demir Türkçenin ağız sözlükleri konusunda verdiği bilgilerin yanı sıra bir ağız sözlüğünün nasıl hazırlanması gerektiği konusunda değerli bilgiler vermektedir. *Türkçenin Derleme Sözlüğü* kadar oylumlu olmasa da eski Sovyetler Birliği sınırları içerisinde kalan Türk dillerinin ağız sözlükleri konusunda önemli çalışmalar yapılmıştır. *Kebikeç*'in bu cildinde yazısı bulunan meslektaşlarımız yeri geldikçe söz konusu dillerin ağız sözlükleri üzerinde de durmuştur. Tabii bu konu da başlı başına ayrı bir yazı konusudur. Ağız sözlükleri hakkında Hendrik Boeschoten'un "On dialect dictionaries" (*The Mainz Meeting. Proceeding of the Seventh International Conference on Turkish Linguistics*, August 3-6, 1994. Yay. L. Johanson, É. Á. Csató, V. Locke, A. Menz, D. Winterling,

Wiesbaden: 571-579) adlı yazısına bakılabilir. Türk dillerinin çeşitli ağızları üzerine aşağıdaki kısa, seçme kaynakçayı verebiliriz (Yakutça için yine bu ciltte yer alan "Sibir Çevresi ..." adlı kaynakçaya bakınız):

ARAZKULİYEV, Sabır, Soltanşa ATANIYAZOV, Recep BERDİYEV ve Göwher SAPAROVA, 1977. *Türkmen Diliniň Gısgaçı Dialektologik Sözlügi*. Aşgabat, «Ilm» neşriyatı.

BLÄSING, Uwe, 1997: "Irano-Turcica: Westiranisches Wortgut im türkeitürkischen Dialektmaterial", *Studia Etymologica Cracoviensia*, 2: 77-150.

BORHANOVA, N. ve G. YAKUPOVA, 1953. *Dialektologik Süzlük*, Kazan.

BORHANOVA, N. B., L. T. MAHMUTOVA, Z. R. SADIYKOVA ve G. K. YAKUPOVA, 1969. *Tatar Tılıññ Dialektologik Süzlügi*, Kazan.

BOZKURT, Memet Fuat, 1977. "Kabil Avşar Ağız", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 1977: 205-261.

—, 1981. "Afganistan'da bir Türkmen Ağız", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten* 1978-1979: 39-79.

ÇOMMADOV, O., 1991. *Türkmen diliniň kärki topar dialäktläri*. Aşgabat.

HAYASI Tooru, 1998. *Gendai Uiguru-go Urumuchi-hougen Goishuu*. Institut for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa. xvi + 251 s. (Ürümçi Ağızının Sözlüğü, maddeler Uyurca-Japonca-İngilizce olarak düzenlenmiştir, sözlükte 2231 madde yer alır)

HUDAYBERGENOV, C., 1971. *Türkmen diliniň ämräli dialäkti*. Aşgabat.

JARRING, Gunnar, 1938. *Uzbek Texts from Afghan Turkestan with Glossary*, Lund / Leipzig.

—, 1964. *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary*, Lund.

RÜSTEMOV, R. E., M. Ş. ŞİRELİYEV, (yay.) 1964. *Azerbaycan dilinin dialektoloji lügeti*, Bakı 480 s. 5000'in üzerinde maddebaşına yer verilir.

SERGEYEV, L[eonid] P[avloviç], 1968. *Dialektologičeskiy slovar' čuvaşs-*

kogo yazıka, Çeboksarı.

ŞAABDURAHMANOV, Ş. Ş., 1971. *Özbek halk şewäläri lügeti*. Taşkent, Özbekistan SSR «Fän» neşriyatı.

Yukarıda anılan kaynaklardan Bläsing'in çalışması her ne kadar "Türkiye Türkçesinin Ağız Malzemelerinde Geçen Batı İran Dili Ödünçlemeleri" başlığı taşısa da (55 madde), yer verilen sözcüklerden ancak bir-kisi Türkçenin ağızları için (*gor*, *tir* gibi) düşünülebilir. Burada ele alınan sözcükler Türkçenin ağızları için genelleştirilemez. Esas olarak Derleme Sözlüğü'ne dayanan çalışmada T. Gülensoy ve A. Buran'ın *Tunceli Yöresinden Derlemeler* (Boğaziçi İlmî Araştırmalar Serisi 14, İstanbul 1992) adlı kitabı da kullanılmıştır. *Derleme Sözlüğü* bildiği üzere bir çok açıdan dikkatle kullanılması gereken önemli bir kaynaktır. Bläsing'in ayrıntılı ve dikkatli çalışması için söyleyebileceğimiz tek şey yazının başlığı ile içeriğinin farklı olduğudur.

1930 ile 1990 yılları Türk dillerinden Rusçaya, Rusçadan Türk dillerine sözlüklerin hazırlandığı yıllardır. 1990'dan sonra, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bu dillerden İngilizceye, çoğunluğu da Batı ülkelerinde hazırlanan sözlükler görülmeye başlar. Bunlara aşağıdaki sözlükleri örnek verebiliriz:

KRIPPES, Karl A., (yay.), 1994. *Kazakh (Qazaq)-English Dictionary*. Dunwoody press, Kensington, Maryland.

—, (yay.), 1996. *Uzbek-English Dictionary*. Dunwoody press, Kensington, Maryland.

—, (yay.), 1998. *Kyrgyz-English Dictionary*. Dunwoody press, Kensington, Maryland.

O'SULLIVAN, Patrick, Mario SEVERINO, Valery VOLOZOV, 1994. *Azerbaijani-English Dictionary*. Dunwoody press, Kensington, Maryland.

Kebikeç'in bu cildine Yeni Uyurca'nın sözlükleri için de bir kaynakça eklenmek istenmişse de, sürenin darlığı nede-

niyle bundan vaz geçilmiştir. Yeni Uygurcanın sözlükleri için Kurtuluş Öztopçu'nun *TDA 2* (1992) ve 3 (1993)'te yer alan yazılarına bakılabilir.

Kırgızcanın sözlükleri üzerine de benzer şekilde başlı başına bir yazı yetiştirilememiştir. Bu nedenle Kırgızca sözlüklerin kısa listesi kendisine en yakın grup içerisinde, Sibir grubu içerisinde yer almıştır. Kırgızca esas olarak Altaycaya yakınsa da sözvarlığı açısından bir yönüyle Ortaasya Türk dillerine, Kıpçak grubuna da yakındır.

Kebikeç'in bu sayısında bulunması gereken bir başlık da Halaçça ve Salarca sözlükler üzerinedir. Ancak derginin basıma gireceği tarihe bu yazıların tamamlanması gücü, bu nedenle burada anılan dillerle ilgili sözlük çalışmalarının listesini vermekle yetiniyoruz, bunun için ek bölümüne bakınız.

Kebikeç'in 6. sayısında etimoloji sözlükleri ve Sevortyan'ın sözlüğü üzerinde kısaca durmuştuk. Bu süre içerisinde Sevortyan'ın sözlüğünün 5. cildinin yayımlandığını da görmüş olduk. *K* ve *Қ* harflerine yer verilen bu ciltte yalnızca *A* ünlüsü ile başlayan sözcükler (*Ka* ve *Қa*) yer alır. L. S. Levitskaya, A. V. Dibo ve V. İ. Rassadin'in yayına hazırladıkları bu ciltte yaklaşık 700 maddebaşına yer verilir: *Etimologičeskiy slovar tyurkskih yazıkov. Obşçetyrurskiye i mejtyururskiye lekşiçeskiye osnovi na bukvı K-Қ*. Moskva 1997 (364 s.). Yine benzer şekilde Fedotov'un yayımladığı iki ciltlik *Çuvaşçanın Etimolojik Sözlüğü*'nü de *Kebikeç*'in 6. cildinin yayımından sonra görebildiğimizi belirtmek gerekir.

Türk dillerinin bir kısmını ya da çoğunu içerisine alan, birisi 19. yüzyılın ikinci yarısında, ötekisi ise 20. yüzyılın başında yayımı tamamlanan iki sözlüğü anmak gerekir.

L. Budagov, *Sravnitel'nyy slovar turetsko-tatarskih' nareçiy*. Sanktpeterburg' 1869-1871. Budagov'un sözlüğü, Radloff'un sözlüğü yayımlanana değin Türko-
loji araştırmalarında önemli başvuru kaynaklarından biri olmuştur. Sözlüğün daha

sonra SSCB döneminde bir de tıpkıbasım yapılmıştır (1960).

Wilhelm Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte. Sanktpeterburg*. I. 1893, II. 1899, III. 1905, IV. 1911. Daha sonra aynı sözlüğün biri Hollanda da (Omeljan Pritsak'ın önemli bir önsöz yazısıyla birlikte) dört cilt halinde, diğeri eski SSCB'de sekiz cilt halinde yapılan iki ayrı tıpkıbasımı yapılmıştır (1960). Ayrıca yine 1968-74 arası A. von Gabain ve W. Veenker'ce düzenlenen ve sözlükteki sözcüklerin Almanca karşılıkları ile bunların Radloff'un sözlüğündeki sayfa numaralarını gösteren yararlı bir dizin hazırlanmıştır. Radloff'un sözlüğü hakkında şu yazıya bakılabilir: M. Ölmez, "Radloff Sözlüğünün Yeni Bir Yayımı Nasıl Olmalıdır?", *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Kurultayı*, 7-9 Ağustos 1996 // *VIIIth International Conference on Turkish Linguistics, August 7-9*, Yayınlayanlar: K. İmer, N. E. Uzun, Ankara 1997: 365-377 + 3°.

Bunların dışında birisi Türkiye'de, Kültür Bakanlığı yayını olarak hazırlanmış, sekiz Türk dilini içeren, liste şeklindeki bir çalışmayla ötekisi Kurtuluş Öztopçu tarafından hazırlanmış karşılaştırmalı iki sözlükten söz edebiliriz:

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, I, (Kılavuz Kitap), II Dizin, Ankara 1991.

Kurtuluş Öztopçu'nun yayına hazırladığı çalışma ise yine sekiz Türk dilini içermekle birlikte her dilin sözcüğünü kendi resmî yazımıyla vermektedir: *Dictionary of Turkic languages : English, Azerbaijani, Kazakh, Kyrgyz, Tatar, Turkish, Turkmen, Uighur, Uzbek*, London : Routledge, 1996. XV, 361 s.

Kebikeç'in 6. cildinde, hemen her tür çalışmada olduğu gibi, bu tür çalışmalarda da hiç istenmeyen bir kısım dizgi ve baskı hataları olmuştur. Bunların bir kısmını okuyucularımızın hoşgörüsüne sığarak aşağıda sıralıyoruz. *Uigurisches Wörterbuch*'un ilk sayfası da 188. sayfada yer almış, ancak teknik bir nedenle baskı silik olmuştur. Aynı sayfayı bu ciltte bir

sayfa	sütun	satır	yanlış	doğru
109	2	yukarıdan 5	türk	Türk
110	1	yukarıdan 21	verir	verilir
110	1	aşağıdan 9	-dığımızı	-dığımız
110	1	aşağıdan 2	çalıştığımızı	çalıştığımızı
119	2	orta	Yazıtları	Yazıtların
119	2	orta	diyalektleri	diyalektleri
120	1	orta	yazıtları	yazıtların
120	1	aşağıdan	ülülerle	ülülerle
120	2	aşağıdan 1	başığ	başığı
122	1	2	Türkçesini	Türkçesinin
122	1	orta	çok	çok sayıda
122	1	orta	verilmilmiştir.	verilmiştir.
122	1	aşağıdan 8	anılan	anılan
143	1	2. paragrafın ilk iki cümlesi atılacak		
156	1	son kitabın yazarı "İrene Mélikoff" olacak		
175	1	aşağıdan 2	Sözlü-	Sözlü-
176	1	orta	oze "açık".	oze "açık"tır.
177	1	orta	göster-ilmiştir.	göster-miştir.
180	1	orta	Stanislaw	Stanislaw
181	1	aşağıdan 4	etimolog	etimolog olarak
181	1	orta	(atı	(Zātī

kez daha yayınlıyoruz.

Ek: Halaçça ve Salarca Hakkında Bir Kaç Söz

Halaçça üzerine üç çalışmadan söz etmek gerekir. İlk çalışma olan Khalaj Materials'ta ilk kez Halaçça bir sözlük yer alır, bunu Halaççanın Harrab ağzına dayanan Halaççanın ilk sözlüğü izler. Son olarak, Halaççanın sözvarlığı üzerine Doerfer'in 1987'de yayımladığı çalışma gelmektedir. Halaççayla ilgili çalışmalar halen G. Doerfer ve S. Tezcan'ca sürdürülmektedir.

DOERFER, G., W. HESCHE, H. SCHEINHARDT, S. TEZCAN, 1971. *Khalaj Materials*. UAS 115, Indiana University, 290-311. sayfalar arası sözlük, 200'ün üzerinde maddebaşı.

DOERFER, G., Semih TEZCAN, 1980. *Wörterbuch des Chaladsch (Dialekt von Charrab)*. Budapest, 79-292. sayfalar arası sözlük, 4000'e yakın maddebaşı.

DOERFER, G., 1987. *Lexik und Sprachgeographie des Chaladsch: Textband*, Wiesbaden.

Salarca

Salarca üzerine ilk sözlük diyebilece-

ğimiz çalışma Potanin'in seyahatnamesinin sonunda yer alan listedir. Salarca-Rusça olarak hazırlanan bu listenin sonunda kısa cümlelere de yer verilmiştir. Salarca bu liste daha sonra sesbilimi ve sözvarlığı açısından Poppe tarafından ele alınmış ve ayrıntısıyla incelenmiştir. Daha sonra bir liste de Zs. Kakuk yayımlamıştır. Salarca geniş ilk çalışma ise Tenişev'in çalışmasıdır. Yakın zamanda, Çin'de yayımlanan bir çalışma ise bir tür kısa Salarca sözlüktür.

KAKUK, Zsuzsa, 1962: "Un Vocabulaire Salar", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XIV, 2, 173-196.

POPPE, Nicholas, 1953. "Remarks on the Salar Language", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, XVI, 3-4: 438-477.

POTANİN, G. N., 1893. "Sobraniye slov salarskago nareçiya", *Tangutskotibetskaya okraina Kitaya i tsentral'naya Mongoliya*, II, Sankt-Peterburg: 426-434.

LIN LIANYUN, 1992. *Sala-Han, Han-Sala cihui*. Zhonguo Shaoshu Minzu Yuyan Xilie Cidian Congshu. Chengdu: Sichuan Minzu Chubanshe.

TENİŞEV, E. R., 1976. *Stroy salarskogo yazıka*, Moskva.